

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Hittudományi Kar**

**KRISZTUS TEST SZERINTI ISMERETÉTŐL –
KRISZTUS LÉLEK SZERINTI ISMERETÉIG**

**Clairvaux-i Szent Bernát krisztológiai tanítása
beszédei alapján**

Dissertatio ad Doctoratum

Tézisfüzet

Készítette: Fejérdy Judit Mónika o.cist.

Konzulens: Prof. Dr. Puskás Attila

Budapest, 2016

Clairvaux-i Szent Bernát neve minden bizonnyal ismerősen cseng sokak számára. Azt azonban talán kevesen gondolják róla, hogy teológus is volt. Inkább a XII. századi Egyház és politika kiemelkedő személyiségének, illetve, mint monasztikus szerzetes, jámbor lelkeségi írónak tartják. Bizonyos szempontból igazuk is lehet ebben, hiszen valóban ritka a monasztikus irodalomban a számunkra „teológiát” jelentő szisztematikus traktátus. Mégis Bernátot már saját korában is teológusnak tartották. Istenről beszélni – ami a teológia lényege – ugyanis többféleképpen lehet. A számunkra megszokott, rendszerezett teológiai módszer mellett a monostor falai között otthonos kifejező eszközökkel – sajátos forma, stílus, nyelv, – valamint a szerzetesélet mindennapjaiban gyökerező tapasztalattal szintén eljuthatunk Isten megismerésére. Vagyis létezhet egy monasztikusnak nevezett teológia is.

Dolgozatom célja az volt, hogy a monasztikus teológiához hűségesen, sajátosságainak megfelelően bemutassam Clairvaux-i Szent Bernát Krisztusról szóló tanítását, akinek teológiai gondolkodása eltér a szisztematikus rendszerekben, világos és pontos fogalmisággal leírt tudományos módszertől. Nem azt szerettem volna bizonyítani, hogy a monasztikus teológia is joggal nevezhető teológiának – ezt már Leclercq és sok más nemzetközileg ismert és elismert teológus megtette, – inkább megvilágítani, ismertté tenni ennek a fajta szemléletmódnak a gazdagságát, amely nélkül úgy hiszem, szegényebb maradna a teológia.

Monasztikus teológiával foglalkozni, monasztikus teológiát művelni egy szisztematikus felépítésű dolgozat keretében nem egyszerű feladat. Mégis, jelen dolgozatomban erre tettem kísérletet. Szent Bernát írásait nem egy későbbi kor teológiai megközelítése szerint (skolasztika), annak módszereivel és kérdésfeltevéseivel igyekeztem megközelíteni, mert ezekkel a szent apát tanítása elveszítené a monasztikus teológia jellegét, sajátosságát, és nem kaphatnánk valós és helyes képet stílusáról, gondolkodásmódjáról. Éppen ezért a dolgozat folyamán a szentbeszédeiben megjelenő krisztológiai témákat felfűzve az üdvtörténet hármasságára: teremtés, megváltás, megdicsőülés, arra törekedtem, hogy maga a szent szerző szólalhasson meg, ő vezethessen bennünket az általa kijelölt úton. Ezt hívatott szolgálni az a sok-sok idézet is, mely valóságosan lehetővé teszi, hogy őt hallgassuk, és ezáltal is engedjük, hogy megszólítson, megérintsen bennünket.

A dolgozat címe: *„Krisztus test szerinti ismeretétől – Krisztus lélek szerinti ismeretéig”* is ezt az útvonalat fejezi ki, utalva a 2Kor 5,16-ra: *„És ha Krisztust test szerint ismertük is, most már nem úgy ismerjük”* – melyet a bernáti krisztológia egyik kulcsidézetének tartunk. Ezen az úton juthatunk el Krisztus egyre mélyebb és valóságosabb ismeretéhez, mely a monasztikus teológia számára elválaszthatatlan a szeretettől.

Dolgozatom öt fő részből áll. Az első rész bevezető jellegű, mely a jobb és könnyebb megértést kívánta szolgálni, valamint egyfajta közeget, értelmezési háttérrel nyújtani. Itt először a monasztikus teológia sajátos – legalábbis a mai ember számára talán kevésbé ismert – gondolkodásmódjának, módszerének jellegzetességeit tartottam szükségesnek áttekinteni. Ezt követően Szent Bernát beszédeinek, beszédorozatainak kialakulását, műfaji sajátosságát, majd pedig a Szentírás szerepét, jelentőségét; a Szentírás bernáti értelmezésének, „használatának” sajátosságait mutattam be. Végül néhány általános megjegyzést tettem Clairvaux apátja Krisztusról szóló tanításáról. Ezeket a témákat csak röviden és összefoglalóan említhettem meg, de a dolgozat további gondolatmenetéhez mégis elengedhetetlennek tartottam.

A második rész Krisztus útját mutatta be, melynek kezdete a kezdet nélküli, örök Szentháromságban gyökerezik, onnan indul ki, és majd oda tér vissza. Tárgyalva itt Isten tarnszcendenciáját, Szent Bernát szempontjai szerint beszéltem Isten megközelíthetetlenségéről, természetéről és cselekvéséről, a Szentháromság belső életéről, Krisztus préegzisztenciájáról, Isten mindent megelőző szeretetéről, mely arra indította, hogy megteremtse a világot és létrehozza az üdvösség egész oikonomiáját. Miután megvizsgáltam, hogy Bernát milyen szerepet tulajdonít Krisztusnak a teremtésben, valamint kapcsolatát az angyalokkal, rátértem arra a nagyon lényeges szempontra, ami Krisztusnak, mint Archetipusnak a szerepét hangsúlyozza az ember képmásra és hasonlóságra történő megteremtésében. Ezután azonban meg kellett fontolni az embernek – ennek a nemes teremtménynek, akinek égi származása nyilvánvaló – a szerencsétlen bukását is, annak összes következményével. Mivel azonban az első bűnt Bernát az angyalok – Lucifer és társai – gögös magatartásában látja, így arról is röviden szót kellett ejteni. Így ebben a második részben egy kettős út vette kezdetét. Először is

láttuk azt, hogy Krisztus útja honnan indul, másodszer pedig, hogy az ember útja honnan indul, és a bűn következtében hová jut el, mely azonban Isten jóságának és emberszeretetének köszönhetően nem egy végpont, hanem a megtestesüléssel új kezdetté válik.

A harmadik részben tárgyaltam Krisztus megtestesülésének Bernát szívéhez oly közel álló és gondosan kidolgozott témáját. Itt a megfontolást azzal kezdtem, hogy Isten terve alapvetően a békére irányul, ezért Isten az, aki előbb keresi és előbb szereti az embert, mielőtt még az ember képes lenne Őt keresni és szeretni. Azután a megtestesülés öt szempontját vizsgáltam meg, mely szempontokat maga Szent Bernát sorol fel egyik beszédében (*Adv III,1.*): a megváltás motívumai – miért jött el Isten megkeresni az embert; Jézus Krisztus személye – ki is az, aki eljött; a megtestesülés módja – hogyan jött el; a megtestesülés ideje – mikor jött el; végül a megtestesülés helye – hová jött el értünk Isten Fia.

A negyedik részben a megváltás krisztusi művével foglalkoztam, mely Szent Bernát tanítása szerint nem csak Jézus Krisztus kereszthalálával és feltámadásával valósul meg, hanem már egész földi életével, példájával, tetteivel és szavaival megkezdődik. Éppen ezért végigjártam Szent Bernáttal Jézus földi életének eseményeit a liturgikus év ünnepei alapján, majd pedig halálában és feltámadásában szemléltem a szent apát meglátásai segítségével Jézus Krisztus alakját.

Végül az ötödik részben Jézus Krisztus mennybemenetelének és végső, eszkatológikus eljövételének misztériumát tárgyalva bemutattam, ahogyan Bernát misztikus látásával elénk tárja a végső beteljesedést, az Isten színről-színre látásának örök boldogságát, ahová a keresztény ember élete tart.

Mivel a monasztikus teológia gyakorlatban megélt teológia, ezért érthető, hogy Bernát tanításában fontos helyet kap, lényeges szempont, hogy Krisztus mindenegyes misztériuma milyen hatással van keresztény életünkre. Ezt a látásmódot követve minden fejezet, illetve nagy téma (megtestesülés, Jézus élete, Jézus szenvedése és halála, Jézus feltámadása, végső beteljesedés) végén kitértem erre a gyakorlati szempontokra is. Így az Isten Fia alászállásának és felemelkedésének útja nem marad meg csak Krisztus útjának, melyet kívülről szemlélünk, hanem a miénk is válik, melyet mi magunk is megélhetünk

Vele együtt, sőt az út maga Krisztus lesz, melyen visszatérhetünk, felemelkedhetünk mi is az Atyához.

Három lényeges gondolatot emelek ki a bernáti krisztológia eredetiségéből, ami a mai ember számára is aktuális. Az egyik legeredetibb és legmegragadóbb aspektus Bernát tanításában az, ahogyan előszeretettel szemléli és megvilágítja Krisztus misztériumában a szépséget, s így kiváló módon valósítja meg – a Balthasar által használt kifejezésnek megfelelően – a „teológiai esztétikát”. Bernát krisztológiai tanításában bensőségesen összekapcsolódik Krisztus személyében, – aki Isten és ember – a lét három transzcendentális tulajdonsága: igazság, jóság, szépség; de a szépség az, mely vonzóvá teszi a másik kettőt, és felébreszti vágyunkat Krisztus iránt. Hiszen a szépség nélkül az igazság rideg marad, és a szeretet elveszti vonzását.¹ Ez segíthet bennünket is abban, hogy ma se feledkezzünk meg a teológia ezen szempontjáról, és ne elégedjünk meg pusztán igazságok megfogalmazásával, hanem engedjük a vonzásnak, engedjük, hogy az isteni szépség magával ragadjon bennünket, ahogyan azt annyiszor idézi Bernát is az Énekek énekéből: „*Vonj engem magad után, siessünk keneteid illata után!*” (Én 1,3 vg = Én 1,4); s így eljuthassunk végül Isten szépségének színről-színre látására.

A bernáti krisztológia másik eredeti meglátása a test és a test szerinti szeretet jelentős szerepe a megváltás művében. Hiszen világosan látja, hogy ha a szeretetnek kizárólag csak lelki támpontja volna, ellentmondana az emberi természetnek, mely érzékekkel is bír.² Ebben az összefüggésben kapcsolja össze Bernát Krisztus életének különböző misztériumait a test szerinti szeretet szellemi-lelki szeretetté alakulásának folyamatával. Ebben, a test szerinti, – vagyis érzékelhető – szükséges kiindulópont ahhoz, hogy az üdvözítő kegyelmet felhasználjuk.³ Ez a szemlélet egyfajta józanságra int bennünket ma is az ember test-lélek egységére vonatkozóan. Ez megfelel annak a keresztény alapelvnek, hogy a kegyelem a természetesre épül. Istenhez visszatérésünk Krisztus emberségén keresztül válik lehetségessé, vagyis Isten nem kívánja tőlünk a test

¹ Id. FASSETTA, R., *La mystique christocentrique et nuptiale de saint Bernard dans les sermons sur le Cantique*, in *Collectanea Cisterciensia* (2013/2) 145-146.

² Id. HALFLANTS, A.-C., *La doctrine spirituelle de saint Bernard*, in *Collectanea Cisterciensia* 37 (1975) 239-240.

³ Id. MCGINN, B., *The growth of mysticism II.*, SCM Press Ltd., London 1995, 176.

szerinti mivolt megtagadását, hanem annak megtisztítását és felemelését, ahogyan azt Bernát a szeretet különböző fokában megfogalmazza.

Végül megmutatkozott az is, hogy a szent apát mennyire hangsúlyozza a misztériumok megtapasztalásának fontosságát, bensővé tételét. Ez minden kor keresztény embere számára lényeges szempont. Nem elegendő Krisztus misztériumait kívülről szemlélni, évről évre megünnepelni. Ahhoz, hogy istenismeretünk egyre mélyülhessen, hitünk egyre előbb legyen, és istenszeretetünk bensőségessé váljon, nekünk is személyesen részt kell vennünk Krisztus misztériumaiban.

A monasztikus teológiára vonatkozóan, valamint Szent Bernát teológiájáról magyar nyelven igen kevés anyag érhető el, jóformán nincs is. Viszont külföldön, különösen bencés, ciszterci és trappista körökben számos tanulmány és cikk jelent meg a különféle rendi folyóiratokban; valamint értékes könyvek és gyűjtemények születtek meg, melyek sokféle szempontból dolgozták fel Szent Bernát személyének, írásainak és tanításának különböző aspektusait. A dolgozat megírásához lehetőségem volt nagy részben ezekhez hozzáférni francia, olasz, angol, és német nyelven. Három tanulmányt kell megemlítenem, mely egy-egy krisztológiai témával foglalkozik mozaikszerűen: Alberich Altermatt *A liturgikus év ünnepeire szóló* beszédekben, Amatus van den Bosch főként az *Énekek énekéről szóló* szermókban, valamint Claude Bodard, aki Krisztus megtestesülésének és feltámadásának egymástól elválaszthatatlan misztériumárt szemléli Szent Bernát teológiájában. A monasztikus teológián belül Jean Leclercq, aki Szent Bernát „specialistájának” nevezhető, széles látókörű és értékes tanulmányai mellett számos más nevet is felsorolhatnék, akik világos, mélyreható meglátásokkal gazdagították ezt a kimeríthetetlen témát, és akikre bátran támaszkodhattam. Ezek között sok olyan tanulmánnyal találkozhatunk, melyek Bernát Krisztusról szóló tanításának lelki, spirituális vonatkozásait hangsúlyozzák vagy általánosságban, átfogóan vagy valami más témával összefüggésben vizsgálják, szemlélik a bernáti krisztológiát.

Dolgozatomnak két sajátossága van ezekhez képest: Szent Bernát összes beszéde, vagyis öt beszédsorozata alapján igyekeztem a dogmatikai krisztológia minden aspektusát érinteni. Mindezt megpróbáltam egy doktori dolgozat kereteinek megfelelő

szisztematikus „rendszerben” elhelyezni, de ügyelve arra, hogy a monasztikus jelleg se vesszen el.

Eddig még (tudomásom szerint) nem született ilyen átfogó munka a beszédekben megjelenő krisztológiai tanításról. Így ha a bernáti krisztológia tartalmát tekintve, nem találtam döntően új szempontra vagy sajátosságra az eddigi kutatásokból származó megállapításokhoz képest, mégis ez a dolgozat is hozzájárulhat a további még tágabb, illetve részletesebb, aprólékosabb kutatásokhoz. Továbbá hozzájárulhat egy-egy Krisztus-misztérium megfogalmazásának más szerzőkkel történő összehasonlításához is. Végül pedig, mivel Magyarországon, illetve magyar nyelven egyáltalán nem született eddig Szent Bernát teológiai tanításáról semmiféle nagyobb mű, ezért reményeim szerint ez a dolgozat bátorítást adhat másoknak is és vágyat ébreszthet ennek az óriási kincsnek a felfedezésére.

Disszertációm kutatási eredményeit a következőképpen foglalhatom össze:

1. Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy összeegyeztethető-e a két teológiai szemléletmód (skolasztikus és monasztikus), azokkal a kutatókkal ellentétben, akik a monasztikus teológia létét nem szívesen ismerik el a teológia fogalmának leszűkített értelmezése miatt (Biffi és Gastadelli pl. Meersseman-ra utal), értekezésemben azoknak a szerzőknek az álláspontját osztottam, akik rámutatnak a két teológiai szemléletmód egymást kiegészítő voltára. Ugyanakkor, mint például Härdelin, óva intenek attól a helytelen megközelítésmódtól is, hogy a monasztikus írásokra ráerőltsünk egy, a skolasztika által meghatározott rendszert. Így Burton, Blapain, Dumont és kiváltképp Leclercq nyomán, a helyes megközelítést akkor látom lehetségesnek a két teológiai szemléletmód egyben látására, ha nem kívülállóként szemléljük, hanem belépünk ezekbe az írásokba, azaz megmaradunk a monasztikus teológia *lectio, meditatio, oratio* és *contemplatio* valamint a gyakorlatra váltás vonalában, és nem annyira a *lectio, questio, disputatio, conclusio* skolasztikus módszerét követjük. Ez egy járható út, és a dolgozat folyamán ezen szempontok figyelembevételével – úgy hiszem – sikerült megőriznem a monasztikus teológia sajátosságait és mégis egyfajta rendszerben szemlélni Szent Bernát krisztológiai tanítását. Ezáltal magam is megbizonyosodtam arról, és dolgozatommal megerősítem azt az álláspontot, miszerint a két teológiai szemléletmód nem áll szemben

egymással, sőt éppen egymást kiegészítő jellege miatt a monasztikus sajátosság megőrzése gazdagíthatja a mai „egyetemi teológiát”.

2. Az előzőekből következőleg feltehető az a kérdés, hogy a skolasztikára jellemző szisztematikus tárgyalási mód hiánya ellenére, megragadható-e mégis egy koherens gondolati ív Szent Bernát Krisztusról szóló tanításában? Alternatívumok közé sorolja a szent apát tanításában a szisztematikus hiányát. Véleményem szerint ezt inkább a (mai) szisztematikus gondolkodás számára nehézséget jelentő tényként állapíthatjuk meg. Többek között Olivera-hoz csatlakozva azt az álláspontot képviselem a dolgozatban, hogy Bernát bár nem intellektualista, de intelligens, vagyis van írásaiban egyfajta gondolati és szintetikus látásmód, mely lehetővé teszi, hogy a rendszerező teológia szempontjait érvényesítve vázoljuk krisztológiai tanításának szervező elveit. Dolgozatomban rámutattam, hogy a bernáti krisztológia, vagyis az Istenember útjának megfontolása a *honnán, hová, hogyan* és *miért* négy alapkérdés végiggondolása és megválaszolása mentén szerveződik koherens egésszé és tárgyalható egyfajta szintézisre törekvő, rendszerező igénnyel.

3. Az eddigi kutatást kiegészítve a *honnán, hogyan, hová* és *miért* kérdések vizsgálatát kiterjesztettem Jézus Krisztus teljes útjára a teremtés, a kiengesztelődés/megváltás és a megújulás/megdicsőülés hármasság üdvtörténeti művében. Így Bernát üdvtörténeti látásmódjában ezekre a szempontokra három szinten is rátaláltam. Egyfelől szemlélhetjük az alászállást Krisztusnál és az (első) ember életében; másfelől a felemelkedést, ugyancsak Jézus Krisztusnál és az ember beteljesedésének útján; végül pedig ugyanezt a kétirányú mozgást a teremtés és a végső beteljesedés között.

4. A megtestesülés és megváltás titkával kapcsolatos alapvető kérdéseket, melyeket a teológia feltesz, megtalálhatjuk Szent Bernát tanításában is, és ezekre az eddigi kutatások is reflektáltak. Az általam feldolgozott nagyobb kiterjedésű szövegállomány vizsgálata megerősíti az általuk megfogalmazott meglátásokat.

5. A „Miért lett Isten emberré?” illetve a „Miért éppen a Fiú testesült meg?” kérdésekben Szent Bernát egészen újszerű meglátását, – mely által kiemeli, hogy a megtestesülés és megváltás elhatározása és műve egészen belülről érinti a Szentháromságot – Evans és Regnrad meglátását követve és megerősítve, dolgozatomban részletesebben tárgyalom.

6. A monasztikus teológia Leclercq által meghatározott egyik fő jellemzője, hogy az a szeretet és a szemlélés által kíván Isten mélyebb ismeretére eljutni. Congar megerősíti ezt Szent Bernát gondolkodásában is, akinek fontosabb az egyes misztériumok személyes, szubjektív bensővé tétele az objektív ismeretnél. Dolgozatomban ennek az általános megállapításnak a helytállóságát – melyet az általam vizsgált szövegek is megerősítettek – igazoltam és sokféleképpen illusztráltam az egyes fejezetek végén, kitérve a Krisztus-misztériumok konkrét, személyes hatásainak részletes bemutatására.

7. Az eddigi kutatások során Leclercq, Brésard, Bosch, Emery, Chua mind rávilágítottak arra a tényre, hogy Szent Bernát beszédeiben feltűnően többet foglalkozik a mennybemenetel misztériumával, mint a feltámadással. Az ennek miértjére adott bernáti válasznak megfelelően egyetértek Morrissal valamint Bouchard-ral, akik arról tanúskodnak, hogy Szent Bernát számára a feltámadás még nem jelenti Krisztus megváltó művének beteljesedését. Valamint osztom Chua álláspontját, hogy Krisztus és a hívő ember Istenhez történő felemelkedése szempontjából is lényeges szempont ez. De éppen ezen meglátások miatt viszont hiányosnak tartom Bodard megközelítését, aki csupán a megtestesülés és feltámadás szétválaszthatatlanságát hangsúlyozza Bernát teológiájában.

8. Szent Bernát, mint misztikus teológus, gyakran szól Isten és ember bensőséges találkozásának lehetőségéről, tapasztalatáról, melynek „lehetőségi feltétele” Jézus Krisztus, a megtestesült Ige. Kérdés azonban, hogy a szent apát ezt a lelki egységet, „lelki házasságot” – az isteni Ige, mint Vőlegény és az egyes emberi lélek, mint menyasszony között – kik számára tartja lehetségesnek? Nyilvánvaló, hogy Clairvaux apátja elsősorban saját szerzeteseihez szól. Így gyakran nem hangsúlyozzák külön (bár nem is tagadják) azt a tény, hogy ez a hiteles keresztény tapasztalat, mely a szemlélődés gyümölcse, nem csak az eleve szemlélődő életet élő szerzetesek számára lehetséges. A kutatók egy része azonban – mint például Hecke és Pfeifer – akik éppen ebben látják Bernát aktualitását is, vagy Caesy – kiemelik, hogy ez minden keresztény ember számára lehetséges tapasztalat. Csatlakozva ezen utóbbi néhány szerzőhöz, én is fontosnak találtam hangsúlyozni, hogy Szent Bernát „gyakorlati” vagy „hétköznapi” misztikája azáltal, hogy nem az elragadtatás rendkívüli kegyelmét és különleges jelenségeit hangsúlyozza, – ahogyan erre Halflants is rámutat – mindenkit meghív és bátorít annak megtapasztalására, hogy ez a személyes találkozás Istennel hozzátartozhat és hozzátartozik a mindennapi keresztény élethez.